

çeken eser 1299 yılında yazılmıştır. 3. *el-Ezhârü'l-mecniyye fî müdâvâtî'l-hey-çatî'l-Hindîyye* (Dimaşk 1292). Kolera tedavisiyle ilgilidir. 4. *el-Berâhinü'l-bey-yinât fî beyânî hâkâ'iki'l-hayevânât*. Büyük bir bölümü basılmıştır (Ziriklî, VI, 21).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî, *Keş-fü'l-esrâr*, Kahire 1297, I, 3-5; M. Cemil eş-Şattî, *A'yânü Dimaşk*, Dimaşk 1414/1994, s. 333-334; Serkis, *Mu'cem*, I, 438; M. Edib Âlû Takıyyüddin el-Hüsni, *Müntehabâtü't-tevârih li-Dimaşk*, Beyrut 1399/1979, II, 789; *İzâhu'l-mek-nûn*, I, 223; II, 356; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, VIII, 233; IX, 51-52; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fet-hullah), VI, 21; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-karnî'r-râbi'* 'aşer, Riyad 1407/1986, II, 688-690; M. Abdullatif Sâlih el-Ferfûr, *A'lâmü Dimaşk*, Dimaşk 1408/1987, s. 308; J. J. G. Jansen, "Muhammad b. Ahmad al-Iskandarani", *EP* (Ing.), VII, 395-396; Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, XV, 162.

M. KEMAL ATİK

İSKENDERİYE

(الإسكندرية)

Mısır'ın ikinci büyük şehri
ve en önemli limanı.

Afrika'nın ve Akdeniz'in önemli liman şehirlerinden biridir. Nil deltasının batı kenarında yer alan İskenderiye Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan yolların birleştiği noktada önemli ticaret ve ulaşım merkezidir. Büyük İskender'in emriyle ve Grek tarzı Hippodamos planında (dama tahtası) kurulan şehrin inşasının tamamlanması ve Mısır'ın başşehri olarak meydana çıkması Batlamyus (Ptolemaios) hânedanı devrine rastlar. Roma ve Bizans hâkimiyetleri sırasında da başşehirliğini ve bunun yanı sıra askerî, dinî, ticarî, kültürel önemini korudu. Ancak Hristiyanlığın kabulünden sonra mezhep çatışmaları ve Bizans-Sâsânî savaşları sebebiyle çeşitli yıkımlara uğradı. Müslüman kuşatması başladığında Bizans hâkimiyetinde idi ve eski ihtişamını kaybetmiş olmakla birlikte genel görünüşü, mimari yapıları, özellikle de bu yapılarıdaki mermer işçiliğiyle dikkat çekiyordu.

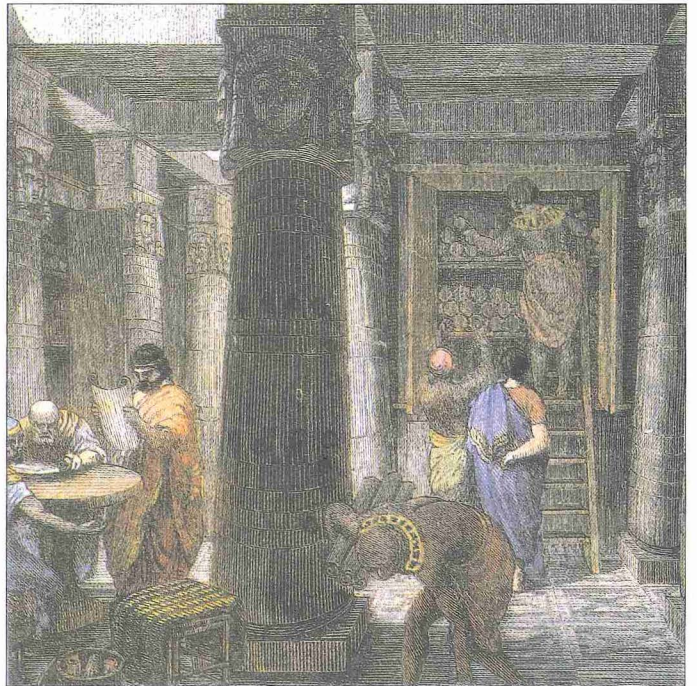
İskenderiye, Amr b. Âs tarafından ele geçirildiğinde (Şevval 21 / Eylül 642) yapılan antlaşma ile halkın din hürriyeti teminat altına alındı ve isteyenlerin şehri terketmelerine izin verildi. Bu sırada rivayetlere göre şehirde oturanların sayısı çocuk ve kadınlar hariç 200.000 kişiydi ve bunun 40.000'i veya 70.000'i yahudi-

lerden oluşuyordu. Birbirlerinden faydalandıkları anlaşılan bazı VII. (XIII.) yüzyıl müellifleri, o günlerde Amr b. Âs'ın Hali-fe Ömer'in emriyle ünlü İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktığına dair bir rivayet nakledilerse de konuya XIX. yüzyılda vâkîf olan Batılı bilim adamları bu rivayetin tarihî gerçeklere uymadığını ortaya koymuşlar ve Haçlı seferleri sırasında müslümanları kötülemek amacıyla uydurulmuş olabileceğini, her şeyden önce kütüphanenin milâttan önce 47 yılında Sezar'ın şehri tahribi sırasında yandığının kesinlikle bilindiğini ifade etmişlerdir (geniş bilgi için bk. Terzioğlu, sy. 9 [1971], s. 419-446). Amr b. Âs, hilâfet makamına buranın yine Mısır'ın başşehri olarak kalmasını önermiş, fakat Hz. Ömer, devlet merkezi Medine ile vilâyet merkezlerinin aralarına su girmeden doğrudan doğruya karadan bağlantılı olmaları gerektiği görüşüyle Fustat şehrini kurdurmuştur. İskenderiye 24 (645) yılında Amr b. Âs'ın Medine'de bulunduğu bir sırada Bizanslılar tarafından geri alındıysa da ertesi yıl Amr b. Âs şehri tekrar fethetti ve kaynakların yazdığına göre Bizanslılar'a yardımcı olan halkını cezalandırıp surlarını yıktı (ayrıca bk. Abdülazîz Sâlim, s. 83-85).

Amr b. Âs, Mısır valiliğinin gerek Hz. Osman tarafından görevden alınışına kadar süren ilk döneminde, gerekse Muâviye'nin göreve iade edişinden vefatına kadar süren ikinci döneminde, düşman saldırılarına açık bir liman şehri olmasın-

dan dolayı İskenderiye ile özel biçimde ilgilenerek buraya bir garnizon kurmuş, ayrıca Lahm, Cüzâm, Kinde, Ezd ve Hu-zâa kabilelerinden birçok kişiyi buraya yerleştirmiştir. Hz. Osman'ın valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh de eski Kıptî ustaların yardımıyla genişlettiği tersane-de yapılan gemilerden oluşturduğu donanma ile İskenderiye Limanı'nı ticarî ve askerî bir üs haline getirmiştir. İskenderiye'ye Emevîler de ilgi göstermişler ve buraya kabiliyetli idareciler tayin eden Mısır valileri zaman zaman kendileri de gelerek kısa bir süre şehirde kalmışlardır. Bu arada şehrin görünümünün İslâmleştirmek maksadıyla eski tapınak ve kiliseler camiye çevrilirken birçok yeni cami de yapılmıştır. İlk dönem kaynakları bunlardan Mescidü Süleyman, Mescidü'l-Hıdır, Mescidü Zü'l-Karneyn, Mescidü Amr b. Âs (Mescidü'r-Rahme) ve Mescidü Mûsâ'nın adını vermektedir. Milâttan önce III. yüzyılda inşa edilen ve XIV. yüzyıla kadar ayakta kalan 120 m. yüksekliğindeki dünyanın yedinci harikası İskenderiye Feneri, Yunan ve Roma dönemlerinde olduğu gibi İslâmî dönemde de şehrin en önemli eserini oluşturmuştur. Arap kaynaklarında adı "menâr, menâre" veya "fenâr" şeklinde geçen eseri İbn Battûta da görmüş ve seyahatnâmesinde ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Emevîler'e karşı Abbâsî hâkimiyetine giren ilk Mısır şehri İskenderiye'dir. Arkasından Abbâsî donanmasının başlıca üssü

İskenderiye
Kütüphanesi'nde
kitap rulolarının
raflarda
korunmasını
gösteren
temsilî
bir resim
(Laura Foreman,
*Kleopatras
versunkener
Palast*,
Münih 2000,
s. 48)

ve ortaya çıkan isyanları bastırmak amacıyla Mağrib'e düzenlenen seferlerin merkezi olmuştur. Abbâsiler, Bizans'a karşı deniz savaşı yapmamayı esas alan bir politika izlemekle birlikte İskenderiye donanmasına önem vermişler ve ondan İfrikiye ve Mağrib'deki isyanları bastırmak için yararlanmışlardır. Hârûnürreşid döneminde vergiler yüzünden Mısır'da çıkan isyanlarda İskenderiye de rol almış, özellikle Emîn-Me'mûn mücadelesi sırasında Me'mûn'un Mısır valisi Muttalib b. Abdullah el-Huzâî tarafından İskenderiye'ye tayin edilen Hudeyc b. Abdülvâhid'e karşı 198'de (813-14) başlatılan ayaklanma hilâfete zor günler yaşatmıştır. Öte yandan 202 (817-18) yılında isyan çıkardıkları için Kurtuba Emevî Emîri I. Hakem'in Endülüsten sürdüğü Rabazlılar'ın bir kısmı İskenderiye'ye gelerek idareyi ele geçirdiler. Halife Me'mûn tarafından görevlendirilen Abdullah b. Tâhir şehri Endülüslüler'in hâkimiyetinden kurtardı (211/826). Endülüslüler, ertesi yılın başında Girit adasına gitmek üzere İskenderiye'den ayrıldılar. İskenderiye 216 (831) ve 252 (866) yıllarında da Müdlic kabilesinin başını çektiği isyanlara sahne oldu.

254'te (868) Fustat ve çevresine vali tayin edilen Ahmed b. Tolun, İskenderiye'yi de yönetimi altına aldıktan (256/870) sonra buraya ziyaretlerde bulundu ve donanmanın güçlendirilmesini istedi. Onun zamanında surlar yeniden inşa edildi ve eski şehrin bazı kısımları sur dışında bırakıldı. Bu arada şehrin eski kapılarının yerine yenileri yapıldı. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre VIII. (XIV.) yüzyılda bunlardan ana yönlerdeki dört tanesinin adı doğuda Bâbüreşid, batıda Bâbülkârâfe, güneyde Bâbüsidre ve kuzeyde Bâbülbahr idi. Ahmed b. Tolun'un emriyle İskenderiye Feneri onarıldığı gibi dolmuş olan halic de temizlendi. Tolunoğulları devrinin başlangıcından itibaren İskenderiye ayrı bir vilâyetin merkezi olmuştur.

Tolunoğulları'nın yıkılışından sonra 302 (914-15) ve 307 (919) yıllarında Fâtımîler'in İskenderiye'yi ele geçirme girişimi Abbâsî kuvvetleri karşısında başarısızlıkla sonuçlandı. Daha sonra İhşîdî-Fâtımî mücadelesine sahne olan şehir, 358'de (969) Cevher es-Sıkkî kumandasındaki birlikler tarafından Fâtımî hâkimiyeti altına alındı. Fâtımîler döneminde Mısır'ın vilâyet merkezlerinden biri ve en önemli limanı olan İskenderiye, Güney Avrupa'dan ve Bizans'tan gelen bütün ticarî malların dağıtım merkeziydi, ayrıca bunlardan "el-humsu'r-Rûmî" denilen bir çeşit gümrük

vergisi alıyordu. Fâtımîler döneminde (969-1171) İskenderiye ipekçileri ün yapmıştı. Şehrin Avrupa ile olan ticarî faaliyetinde sadece Mısır'ın ürünleri değil Hindistan'dan gelen baharat, karabiber, karanfil, tarçın, zencefil gibi mahsuller de önemli kazanç sağlıyordu. Bu dönemde Akdeniz'in en önemli ticaret merkezlerinden birini teşkil eden ve işleri dolayısıyla yerleşmiş birçok yabancıyı barındıran İskenderiye ilim, hac ve ticaret için Endülüs, Kuzey Afrika veya Avrupa'dan Ortadoğu'ya gitmek isteyenlerin de uğradıkları bir şehir olmuştur. Bizans'a yönelik deniz seferleri için kullanılan donanma da burada üsleniyordu. Fâtımîler devrinde Kahire'deki merkezî hükümetten uzaklığı dolayısıyla birçok rejim muhalifinin, meselâ Halife Müstansır-Billâh ile arası açılan Nâsırüddeve Hasan b. Hüseyin b. Hamdân'ın, babası Bedr el-Cemâli'ye karşı ayaklanan Evhad Ebû'l-Hasan Ali'nin ve kendisine rağmen küçük kardeşi Ahmed'i tahta çıkaran Vezir Efdal b. Bedr el-Cemâli'ye isyan eden Halife Müstansır-Billâh'ın oğlu Nizâr'ın buraya sığındıkları görülür.

Mısır'da ilk Fâtımî medresesi Sünnî vezir Rıdvân b. Velahşî tarafından İskenderiye'de kurulmuştur (532/1138). Ermeni Behrâm'dan sonra vezir olan Rıdvân b. Velahşî'nin, başına ünlü fakih Ebû Tâhir b. Avf'ı getirdiği için Medresetü'l-Avfiyye adıyla anılan bu medresede Mâlikî mezhebi öğretiliyordu. İkinci medreseyi, yine Sünnî vezirlerden Âdil b. Sellâr 546 (1151) yılında Şâfiî mezhebinin öğretilmesi amacıyla kurmuştur. Kurucusunun adından dolayı Medresetü'l-Âdiliyye veya başında Şâfiî âlimlerinden Hâfız Ebû Tâhir es-Silefi'nin bulunmasından dolayı el-Medresetü's-Silefiyye adlarıyla bilinen bu medrese, resmî ve Sünnî bir müessese olarak Mısır genelinde pek tanınmamış, ancak son Fâtımî halifesi Âdid-Lidînillâh'ın veziri Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin iş başına gelmesinden sonra şöhrete kavuşmuştur. Refah seviyesinin çok yükseldiği bu dönemde şehir çeşitli sivil, askerî ve dinî yapılarla süslenmiştir. Aziz Athanasios Kilisesi'nin kalıntıları üzerine inşa edilen ve 477'de (1084) Emîrû'l-cüyûş Bedr el-Cemâli tarafından yenilediği için Cüyûş Camii diye de anılan Câmiu'l-attârîn, Endülüslü fakih İbn Ebû Rendeke et-Turtûşî'nin 516 (1122) yılında yaptırdığı Turtûşî Mescidi ve adını bânisi vali Mû'temen Sultânü'l-mülûk Ebû Tûrâb Haydere'den alan 517 (1123) tarihli Mû'temen Mescidi dönemin önemli camileri arasındadır.

Selâhaddîn-i Eyyûbî iktidarı ele geçirdiği İskenderiye'nin surlarıyla kale ve burçlarını tamir ettirmiş, donanmayı güçlendirmiş, Dîvânü'l-ustûl adıyla özel bir divan kurdu ve çeşitli ilimlerin tahsiline yönelik bir medrese ile öğrenciler için kalma yeri, hamam ve hastahane yaptırmıştır. Birkaç defa şehre gelerek çalışmaları yerinde gören Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin buraya özel bir önem vermesinin sebeplerinden biri, büyük çoğunluğu Sünnî olan halkın Fâtımîler'e karşı kendisini desteklemesidir. İskenderiye'yi Eyyûbîler döneminin ilk yıllarında ziyaret eden yahudi gezgin Tutîleli (Tudela) Bünyâmin şehri ve bu arada İskenderiye Feneri'ni anlatmıştır. Onun verdiği bilgilerin en önemlisi yabancı memleketlerle yapılan ticaretle ilgili olandır. Bütün Hristiyan Avrupa ülkeleriyle doğudaki müslüman ve gayri müslim ülkelerin ticaretlerini İskenderiye üzerinden yaptıklarını söyleyen Bünyâmin bu ticaret sürecinde ortaya çıkan yeni bir müesseseden, hanlardan da söz etmiştir. Çeşitli ülkelere mensup tüccarlara mahsus hanların bulunduğunu belirten Bünyâmin buralardaki ticaretin canlılığından bahseder (*The Itinerary of Benjamin of Tudela*, s. 75-76). İskenderiye, 569 (1174) yılında Sicilya'dan gelen Normanlar'ın saldırısına uğramışsa da saldırı kısa sürede püskürtülmüştür. Eyyûbîler döneminde şehirde asayiş ve sükûnet sağlanmış, ciddi bir isyan meydana gelmemiştir.

İskenderiye en parlak günlerini Memlükler zamanında yaşamıştır. Fransa Kralı IX. Saint Louis'nin Dimyat'a düzenlediği saldırı büyük bir fiyaskoyla sonuçlandıktan (648/1250) sonra Akdeniz adalarındaki Haçlı kalıntıları ile Avrupa'nın gözü İskenderiye üzerine çevrildi. Memlükler, daha kolay savunma yapabilmek için Dimyat'ı yıkıp İskenderiye'ye önem verdiler. Birçok defa şehre gelen I. Baybars surları tamir ettirip bir deniz gözetleme kulesi yaptırdı. Şehirdeki asıl önemli islahat ve restorasyon çalışmaları Muhammed b. Kalavun zamanına rastlar; bu dönemde 702 (1303) yılındaki depremle hasar gören İskenderiye Feneri onarılmış, ayrıca bugün Tâbiyetüssilsile diye bilinen yerde daha sonra tamamlandığı anlaşılan yeni bir fenerin inşasına başlanmıştır (İbn Battûta, I, 181; Abdülazîz Sâlim, s. 291-292). Muhammed b. Kalavun'un İskenderiye'deki ikinci önemli eseri 710 (1310) yılında kazıdığı, el-Halfû'n-Nâsırî denilen ve suyunu Nil nehrinden alan kanaldır. Bu kanal üzerinde bütün yıl deniz taşı-

macılığı yapılmış, halk sarnıç suyu içmekten kurtulmuş, kanalın her iki yakasında binalar yükselmiş ve Makrîzî'nin söylediği gibi çorak topraklardan 100.000 fedân tarım arazisi kazanılmıştır. Zamanla kumların doldurduğu kanal Sultan Barsbay tarafından yeniden kazdırılmış ve 826 (1423) yılında eski durumuna kavuşturulmuştur.

Muhammed b. Kalavun'dan sonraki hükümdarlar döneminde görülen istikrarsızlık ve iç çalkantılardan İskenderiye de etkilenmiş, ayrıca 749 (1348) ve 764 (1363) yılları arasındaki veba salgınında nüfusunun bir kısmını kaybetmiştir. 767'de (1365) Kıbrıs Haçlı Krallığı ile müttefiklerinin saldırısına mâruz kalan şehir ciddi bir şekilde tahrip edildi ve yağmalandı. Bir katliama dönüşen, müslümanların yanı sıra yahudi ve yerli hristiyanların da zarar gördüğü bu saldırı Haçlılar'ın Mısır'a yaptıkları seferlerin sonucusudur. 770 (1368) yılında İskenderiye'ye giden Sultan el-Melikü'l-Eşref Şa'bân tahrip edilen kaleleri gezmiş ve onarılmaları için emir verdikten sonra burayı nâiblik yapmıştır. Böylece normal bir vilâyet merkezi olan İskenderiye Tarablüşşam, Hama ve Safed gibi müstakil bölge haline gelmiş, valisi de saltanat nâibi sıfatıyla adı geçen özerk bölgelerin hükümdarlarına benzer bir statü kazanarak o tarihten itibaren melikü'l-ümerâ adıyla anılmıştır. Sultanın bu ziyaretinden sonra İskenderiye'nin sur ve kaleleriyle birlikte camileri, caddeleri ve Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından yaptırılan külliyesi tamir edilmiş, bütün esnaftan geceleri dükkân ve iş yerlerinin kapısına birer lamba asmaları istenmiştir. Sultan Kayıtbay da şehri 882 (1477) ve 884 (1479) yıllarında iki defa ziyaret etmiş, bu ziyaretler sırasında harabe halindeki İskenderiye Feneri'nin yerine yeni bir kale yaptırmıştır. Tarihçi İbn İyâs'ın yazdığına göre Kayıtbay'ın yaptırdığı kalede cami, değirmen, ekmek fırını, asker yatakhaneleri ve çeşitli silâh depoları bulunuyordu. Re'süttîn yarımadasının kuzeyine düşen bu kale günümüze kadar varlığını korumuştur.

Memlükler döneminde İskenderiye'deki önemli dinî yapılar arasında Ebü'l-Abbâs el-Mürsî Camii, Hulâsiye, Nablusiye, Fahr, Bilbisî, İbn Habâse, Tikrîti, Demâmîni, Kayıtbay medreseleri, Bîlik el-Muhsinî Hankahı ve Nebîhiye ve Tikrîti dârü'l-hadisleri bulunmaktaydı. Bunlardan başka hamam, han ve şehrin ticaretini canlı tutan iş hanları vardı.

İskenderiye, IX. (XV.) yüzyıldan itibaren özellikle Kayıtbay'ın ölümünden (901/1496) sonra çöküntü dönemine girmiştir. Ümitburnu yolunun keşfedilmesi, İskenderiye Limanı'nda odaklanan deniz ticaretini ciddi şekilde baltalamıştır. Ayrıca şehirde veba ve diğer salgın hastalıklar yayılmış, binlerce insan ölürken binlercesi de şehri terketmiştir; savaşlar ve çeşitli isyanlar da tahribata sebep olmuştur. Sultan Kansu Gavri'nin 920 (1514) ve 921 (1515) yıllarında ziyaret ettiği İskenderiye, 923'te (1517) Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferiyle Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr* (nşr. Ch. C. Torrey), Kahire 1411/1991, s. 37 vd., 130, 175, 177, 191; Belâzûrî, *Fütûh* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ - Ömer Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1407/1987, s. 309-314; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), IV, 104-110, 250; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, I, 370-379; Kindî, *el-Vülât ve'l-kuğât* (Guest), s. 9, 11, 36, 53, 58, 71, 95, 153, 161-165, 172, 184, 205, 216, 223, 274, 287, 326; Belevî, *Sîretü Ahmed b. Tolûn* (nşr. M. Kürd Ali), Kahire, ts. (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), s. 46, 48, 264; İbn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut 1400/1980, s. 13-17; Abdülatîf el-Bağdâdî, *el-İfâde ve'l-i'tibâr* (nşr. Ahmed Gassân Sabânî), Dimaşk 1403/1983, s. 51, 98; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 88-93; İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, I, 179-185; Muhammed b. Kâsım en-Nüveyrî, *Kitâbü'l-İlmâm* (nşr. E. Combe - A. S. Atiya), Haydarâbâd 1388-90/1968-70, I-IV, tür.yer.; Makrîzî, *el-Hîta*, I, 144-175; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, I, 75, 78, 80; II, 192; III, 7; IV, 30, 72; V, 119, 142-145; XI, 17; Süyûtî, *Hüsnü'l-muḥâdara*, I, 68, 84-96, 106 vd., 159-164; II, 4, 138, 275, 278, 292; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr*, I, 94-108, 114; IV, 423; V, 148 vd.; S. Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages*, London 1901, s. 1, 7, 10, 12, 14, 101, 151, 183, 198, 216, 320; Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela* (trc. ve nşr. M. N. Adler), London 1907 → (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1995, s. 74-77; E. Combe, *Alexandrie au moyen âge*, Alexandria 1928; Fuâd Ferruh, *el-İskenderiyye*, Kahire 1942; Muhammed Subhî Abdülhakîm, *Medînetü'l-İskenderiyye*, Kahire 1958; Cemâleddin eş-Şeyyâl, *Târîhu medîneti'l-İskenderiyye fi'l-'aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1967; a.mlf., "el-İskenderiyye: Tûbûğrâfiyyetü'l-medîne ve teṭavvürühâ min aḡdemî'l-'uşûr ile'l-vakti'l-hâzir", *el-Mecelletü't-târîhiyyetü'l-Mısrîyye*, II/2, Kahire 1949, s. 191-271; Abdülazîz Sâlim, *Târîhu'l-İskenderiyye ve ḥaḡâretühâ fi'l-'aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1982, tür.yer.; Arslan Terzioğlu, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakulmamıştır", *VD*, sy. 9 (1971), s. 419-446; Ahmad 'Abd ar-Râziq, "Les gouverneurs d'Alexandrie au temps des mamlûks", *Aisl*, XVIII (1982), s. 123-169; Rhuvon Guest, "İskenderiye", *İA*, V/2, 1084-1088; S. Labib, "al-İskandariyya", *EP* (İng.), IV, 132-137.

EYEMEN FUÂD ES-SHEYD

Osmanlı Dönemi. İskenderiye, Ridâniye Savaşı'nın ardından Tomanbay'ın Kahire'de idamından otuz altı gün sonra Câfer Bey idaresindeki Osmanlı donanmasının buraya gelişiyle Osmanlı idaresine geçti (27 Rebûlâhîr 923 / 19 Mayıs 1517). Donanmanın İskenderiye'ye vardığını haber alan Yavuz Sultan Selim de 12 Cemâziyellel'le'de (2 Haziran) şehre gelerek burada dört gün kaldı. İskenderiye, bundan sonra İstanbul'dan Kahire'ye uzanan deniz yolu üzerinde önemli bir liman olarak gelişmeye başladı. Hayır Bey'in beylerbeyliği zamanında bir Memlûk emri tarafından yönetilen şehrin liman gelirleri, Kanûnî Sultan Süleyman devrinden itibaren devlet adına alındığı gibi bu işlerle ilgili olarak buraya bir emin tayin edildi.

İskenderiye'de ilk önemli olay Hain Ahmed Paşa'nın beylerbeyliği esnasında meydana geldi. Şehir Ahmed Paşa'nın isyanı sırasında karışıklıklar içinde kaldı ve merkezle ilgisi bir süre kesildi. Makbul İbrâhim Paşa'nın Mısır'a gitmesine kadar bu durumda bulunan İskenderiye'ye İbrâhim Paşa tarafından idarî ve malî işlerle ilgili bir kanunnâme hazırlatıldıktan sonra (Barkan, s. 355-387) bir sancak beyi tayin edildi. Böylece İskenderiye, Mısır eyaletinin ilk üç sancak beyliğinden birinin merkezi olmuş, Dimyat, Berellüs ve Reşîd bir süre buraya bağlanmış, fakat 980'de (1572) Dimyat ve Reşîd müstakil birer sancak yapılmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren Reşîd bazan İskenderiye'ye, bazan da Dimyat'a tâbi olmuştur.

Pîrî Reis'in XVI. yüzyıl başlarına ait *Kitâb-ı Bahriyye*'sinde "Arap memleketlerinin denize açılan kilidi" olarak tarif edilen, etrafının surlarla çevrili olup kale önünde iki limanının bulunduğu, ancak kale içinin harap halde olduğu belirtilen (IV, 1485-1495) İskenderiye, önceleri el-Medînetü'l-Arabiyye adıyla anılırken XVII. yüzyılda surların dışına doğru genişlemeye başladıktan sonra el-Medînetü't-Türkiyye diye anılmaya başlandı. Kısa sürede Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki en önemli limanlarından biri haline gelen şehir Mısır, Yemen, Habeşistan ve Haremeyn'e giden Osmanlı idareci ve ulaklarının, yerli ve yabancı birçok tüccarın, hacı taşıyan gemilerin uğradığı, devlet donanmalarının karşılandığı bir giriş-çıkış kapısı özelliği kazandı. Mısır'a tayin edilen beylerbeyler, Mısır beyleri, âyanları ve asker ocaklarının temsilcileri tarafından burada karşılanırdı. XVII. yüzyıl ortaların-